

9. Іваничук Р. Щоденний щоденник / Роман Іваничук. – Львів : Літопис, 2005. – 216 с.
10. Іваничук Р. Хресна проща : Романний триптих / Роман Іваничук. – Львів : ЛА «Піраміда», 2011. – 284 с.
11. Іваничук Р. Чистий метал людського слова / Роман Іваничук. – К. : Рад. письменник, 1991. – С. 167 – 171; 218 – 227.
12. Ільницький М. Драма без катарсису. Сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ століття // На перехрестях віку : У трьох кн. / Микола Ільницький. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – Кн. 2. – С. 312 – 685.
13. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2. / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 624 с. (Енциклопедія ерудита).
14. Салига Т. Високе світло: літературно-критичні студії / Тарас Салига. – Львів : Каменяр; Мюнхен : Український Вільний Університет, 1994. – 270 с.
15. Шевченко А. Роман Іваничук: «Минувшину згадують, дбаючи про майбутнє» / А. Шевченко // Дивослово. – 1999. – № 5. – С. 54 – 58.
16. Яремчук І. «...Але найбільша з них – любов» / І. Яремчук // Дивослово. – 2004. – № 5. – С. 46 – 56.

Summary. Article is dedicated to the problem of narrative models of historical prose, which were formed in the second part of the XXth century. On the material of prose by R.Ivanychuk the wide spectrum of narrative structure, symbolism cultivation, psychologism, Gothic and Baroque means of poetics are traced out. It is proved that constant renovation of novel form in historical genre causes transformation statement forms.

Key words: historical novel, narrative, «quotation discourse», psychologism, inside monologue.

УДК 811.161.2-3.09

І.А. Насмінчук

ЗАГОЛОВОК У СИСТЕМІ ПОЕТИКАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ПРОЗИ МАРІЇ МАТІОС

У статті на прикладі оповідань «Юр'яна і Довгопол», «Анти-Марія», «Нація», «Апокаліпсис», повістей «Життя коротке», «Млин мерців», роману «Солодка Даруся», «Містер і місіс Ю в країні укрів» здійснено аналіз системи заголовків прози Марії Матіос. Особлива увага приділяється взаємовідношенню заголовків – текст. Доведено, що зміст заголовків кодується біблійними, фольклорними та інонаціональними контекстами.

Ключові слова: заголовковий комплекс, декодування, зміст, семантика, смислова домінанта, концепт.

Літературознавча наука розмежовує заголовки на три типи. До першого типу відносяться такі, що утворені за ім'ям певного героя, істоти, теми, міфічного персонажа, місця або часу дії. Заголовки другого типу – це заголовки тропи (порівняння, метафори, алегорії, метонімії, оксюмори тощо). Третя група охоплює заголовкові комплекси, які називають жанр твору. У художній практиці Марії Матіос зустрічаємо усі типи заголовків.

Заголовок є «структурним складником тексту, першою його вирізненою, графічно виділеною архітектонічною частиною» [7, 211]. На його особливу роль у системі формально-змістових складників вказував Л. Виготський. Будь-яке мистецьке явище, за його визначенням, являючи собою органічне ціле, постало з абсолютно різних елементів, організованих ієрархією зв'язків і погоджень. І в цьому складному цілому завжди виявляє себе певна домінанта, яка і визначає побудову твору, смисл і назву кожної його частини. Серед цих домінант варто насамперед виокремити заголовок, оскільки він першим «несе в собі розкриття найважливішої теми» [3, 152]. І. Кочерга називав заголовок «душею твору». Заголовки – це ціла поетикальна система, яку виробила М. Матіос на шляху опанування технікою слова. Усі заголовки її творів виразно функціональні. В одних випадках вони вказують на центрального (-их) персонажа (-ів) («Солодка Даруся», «Юр'яна і Довгопол», «Анна-Марія», «Анти-Марія»), в інших окреслюють тему чи проблему («Життя коротке», «Нація. Одкровення», «Апокаліпсис»), ще в інших кваліфікують жанр твору («Бульварний роман», «Щоденник страченої», «Вирвані сторінки з автобіографії»), визначають місце або час події («Містер і місіс Ю-ко в країні укрів», «А на Петра вода тепла»), акцентують

певний образ-предмет, що має символічну вагу («Млин мерців» («Детектор»), «Гойданка життя», «Дім на піску», «Поштовий індекс»), гіперболізують подію, що відбулася («Армагедон уже відбувся»).

Органічний історизм образної свідомості М. Матіос, «скерованість на національну ідентичність» (Т. Гундорова) передає заголовок «Нація». Нація як провідний авторський концепт, як головна домінанта творчості конденсується у гранично стиснутій формі назви однойменної збірки. Виразно ремінісцентні заголовки циклів («Апокаліпсис», «Одкровення») «підключають» твори української письменниці до кодів світової культури. Апокаліпсис (Одкровення) «провіщає» майбутнє людства – боротьбу між Антихристом і Христом, «кінець світу», встановлення на землі «тисячолітнього царства Божого». У главі 8 вірші 7 «Об'явлення святого Івана Богослова» сказано про те, що на землю впали «град та огонь, перемішані з кров'ю. І спалилась третина землі, і згоріла третина дерев, і всіляка зелена трава погоріла» [2, 284].

Герої книги М. Матіос гостро відчувають апокаліптичність свого життя, це відчуття подається авторкою ще й як необхідна умова духовного прозріння та зцілення особистості. Абсурдний світ постає з картин, виписаних за законом градації: «Зло чинилося наліво і направо, незагнуздане зло людини супроти людини. Воно було страшніше, ніж зло звірини супроти звірини. / Розколений надвоє світ. / Розколені люди. / Розшматовані судьби. / І жадова помсти. / Нескінченної, чорної помсти, кривавої бойні» [10, 89]. І таких прямих і непрямих натяків на апокаліптичні колізії двадцятого століття у циклі помічаємо чимало, тому важко погодитися з висновком Я. Голобородька про те, що назва «Апокаліпсис» є швидше умовною, метафоричною, ніж такою, що виражає текстову присутність [4]. У тексті книги є досить описів, позначених прикметами «кінця часів». Це і моторошні картини покарань, і тотальне святотатство, і згадки про природні аномалії. Апокаліптичні мотиви накладаються на реальні події, описані в новелах «Вставайте, мамко», «Прощай мене», «Дванадцять службів», вони символічно винесені не лише у назву циклу, але й у заголовки творів, які виконують роль інтродукції в книзі. Есхатологічним диханням міфу позначені твори «Балада про власні поминки», «Реквієм», «...Бо день якийсь такий», «Головосіки – голову відсікти». Трагізм світовідчуття визначається як фатальністю подій, так і невігойним передчуттям того, що пекельні кола для людей тільки починаються. Не інакше, як в апокаліптичному напрямі формується сприйняття читача, коли перед його очима постають жахливі картини поруйнованих святинь-оберегів: «...Стоїть Фрозина під світанковою капличкою коло церкви – й не знає, чи ще молитися, чи вже ні: бо лежать обабіч каплиці білі кам'яні хрести, звезені з-перед людських обійсть і гостинців, перехресть і проклятих місць, з місць убійних і пропалих людей – і довгі ткани й вишиті рушники звиваються під хрестами, як відрізані коси» [10, 89–90]. Як бачимо, М. Матіос транслює ідею в загальноукраїнському і загальносвітовому напрямку саме семантикою заголовків збірки і циклу («Нація» – «Апокаліпсис» – «Одкровення»), тобто тим «мінімальним текстом, що виконує соціальні прагматичні функції, регулює відношення письмового тексту до відсутнього контексту» [12, 142]. Важливо наголосити, що четверте видання збірки «Нація» відкривається епіграфом, який є віршовим еквівалентом змісту усієї книги:

Не райські ворота, не райські – / Відкрився тобі Содом. / І попів садів гетсиманських, / І душ уселенський погром. / І не молитви – прокляття. / Життя не в житті – в бою. / І непримирненні браття / У братовбивчій краю [10, 4].

Найорганічніша для Марії Матіос така модель заголовка, яка заснована на спонукальній конструкції: «Признай свою дитину», «Не плачте за мною ніколи», «Прощай мене», «Просили тато-мама», «Вставайте, мамко...». Маючи високу енергетичну зарядженість, такі заголовки здатні владно втягувати читача у силове поле авторської ідеї, формувати у реципієнта складний комплекс емоцій, настроїв і смислів, скеровувати процес сприйняття у відповідному напрямі. Поняття, взяті з національного етнотикету, здатні легко розгортатися у свідомості читача в асоціативний ряд. Досить часто назви надають перевагу родинному досвіду з такими домінантами, як батько, мати, дитина. Утворюючи трикутник, ці домінанти моделюють не лише гармонійну родину, а й досконалість Всесвіту, вони наголошують на незмінності ціннісних орієнтирів людини, на сталому світогляді українців, який в основі своїй є родовим. Подвійний статус заголовка як компонента конкретного тексту і як компонента традиції породжує різноманітні асоціації і забезпечує читача можливістю віднаходити конкретні джерела інформації.

Персонажем роману «Солодка Даруся» була «Трояка ружа», саме вона супроводжувала публікацію твору на сторінках «Сучасності» у 2002, 2003 роках. У текстовій тканині знайшла відбиток ідея «троякої ружі», перед тим сформульована у «Фуршеті». В останніх рядках «Солодкої Дарусі» йдеться про те, що «життя – то трояка ружа<...>. То чорне тобі покажеться, то жовте, а там, дивися, загориться червоним» [11, 171]. Цьому філософському узагальненню передують в романі епізод у Черемошнянській церкві, де Матронка завважує на Васюті Калинич святошну сорочку з «густими червоно-жовто-зеленими ружами», яка раніше належала іншій жінці. Чому ж письменниця надала перевагу нейтральнішому заголовку, якому мусив поступитися такий ви-

шуканий, символічного звучання номінатив? Спробуємо висувати свою версію причини такої зміни. При тому не зайве буде зауважити, що витрактувати назву роману «Солодка Даруся» лише як «яскраву метафору», як це робить М. Якубовська [17, 163], очевидно, замало. Відомо, що заголовок, як органічна складова живого організму твору, «є насправду іпостассю самого твору – в його адресованій читачеві авторській інтерпретації. Авторська інтенція називання – це первинна інтерпретація твору з погляду його автора, адже будь-яка інтерпретація – це не що інше, як та чи та маніфестація пошукуваної сутності – шляхом переходу в іншу текстуальність» [16, 12]. Заголовний номінатив «Трояка ружа» веде читача до настрою пісенних рядків «червена ружа трояка, / мала я мужа пияка» [14, 227], горизонт очікувань читача пов'язується з темою нещасливої подружньої долі жінки, насправді ж у творі зовсім інша тема. Мабуть, виразно фольклорне звучання заголовка не влаштувало письменницю. Оскільки епічним центром роману є Даруся, авторка винесла її ім'я, яке в перекладі з грецької означає «дар», на обкладинку книги. Інтерпретацій, декодувань імені може бути багато, як і асоціативних ліній, пов'язаних із його символікою. Справжнім Божим даром дівчинка була спочатку для своїх батьків, далі – для Івана Цвичка, вона була дарована громаді заради очищення від гріха, хоча громада і не зрозуміла цього. Саме з образом Дарусі пов'язуються глобальні у своїй основі проблеми і мотиви, яким присвячено роман. Що ж до заголовкового означення, то «Словник української мови» подає цілий ряд значень слова «солодкий», зокрема такі: «який має приємний смак», «який викликає приємні відчуття, дає насолоду», «близький і рідний серцю, милий», «підкреслено ласкавий, надмірно або нещиро люб'язний, облесливий», «сердечний, щирий, приємний», «сентиментальний» [15, 446–447] і подібне. Марія Матіос не змушує читача довго думати над тим, у якому розумінні її Даруся «солодка», з перших сторінок твору заголовок вступає в контакт з текстом, внаслідок чого увиразнюється його семантизація. До речі, все, що пов'язане з солодощами, у тексті виділено курсивом: «...в селі собі думають, що Даруся не розуміє, що, аби не казати *дурна*, вони їй кажуть *солодка*» [11, 12]. У цьому контексті лексема «солодка» набуває значення «причинної». Позитивні асоціації, викликані поняттям солодкого, не встигнувши з'явитися, тут же зникають. До того ж виявляється, що сільська звичка називати Дарусю «солодкою» пов'язана не лише з психічним станом героїні, а й з її фізіологічними відчуттями. В селі намагаються не нагадувати Дарусі про цукерки, бо «від *солодкого* болить її голова і блює вона дуже» [11, 13]. Епізод першої частини, у якому Славко дрючить Дарусю цукеркою, виконує роль інтригуюче-тривожного натяку на щось, поки що не прояснене і для читача незрозуміле. Слово «солодкий» починає набувати смислової багатшаровості. Невловне «щось», пов'язане з матеріальною складовою – солодощами – невідступно переслідуючи Дарусю, творить атмосферу таємничого замовчування («*щось...вдаряло її ножем у серце*» [11, 14]; «щось сказало Дарусі, що треба шукати *холодної води*» [11, 15]; «після нападів болю щось її зганяло з ліжка» [11, 15], суть якого прояснюється лише з часом. Остаточне прояснення смислу назви відбувається наприкінці твору, де викладена «драма найголовніша». З огляду на вище зазначене навряд чи можна погодитися з висновком Івана Андрусяка про те, що новою назвою письменниця пішла на компроміс з не дуже вибагливим читацьким загалом, нібито звиклим до неускладнених філософськими глибинами заголовків на кшталт «Фуршет від Марії Матіос», «Бульварний роман». «Компроміс» нової назви, – намагається довести письменник, – полягає в переключенні читацької уваги з третього, філософського, на перший-другий, сюжетно-концептуалістський рівні тексту, що створює своєрідний дисбаланс між художнім завданням і його рецепціями». Насправді ж ніякого небажаного переключення чи розбалансування у сприйнятті твору під таким заголовком не відбувається [1].

Специфічною категорією у системі заголовкових комплексів є ім'я, власна назва. Антропоцентричних назв у прозі М. Матіос небагато. Це, крім «...Дарусі», оповідання «Анна-Марія», «Анти-Марія», «Юр'яна і Довгопол», роман «Містер і місіс Ю-ко в країні укрів». Опозиція «Марія» – «Анти-Марія» (тобто непорочна Діва Марія і грішна Марія-Магдалина) бере початок з новозавітної частини Біблії. Зіставляючи первісне значення семантики імені з тим змістом, який вкладений в образ героїні, приходимо до висновку, що оповідання можна розглядати як перегук-консолідацію з біблійною тезою про двоїстість людської (в даному разі жіночої) натури. Крім того, заголовок твору відсилає до однойменних поезій Є. Маланюка і Л. Мосендза. Так, Л. Мосендз у вірші «Антимарія» (1933) писав: «Залиш мене, спокуснице! З тобою / Зникає сумнів, відмира надія!.. / І бачу я, що ти... – ти не Марія» [13, 626–627]. Образ анти-Марії розгортається у висловлюванні героя оповідання Марії Матіос через явну заперечувальну інтонацію: «У тобі є дві тебе. Я люблю у тобі Марію, а зараз слухаю анти-Марію, якої ну геть чисто не люблю! Навіщо вона, ота твоя анти-Марія, втручається у наші чоловічі справи?» [8, 170]. Наявність в імені героїні культурних нашарувань від біблійного тексту до філософсько-естетичних концепцій Маланюка і Мосендза надає тривіальному сюжетові певної глибини.

Має слухність В. Кухаренко, зазначаючи, що наявність у заголовку «чоловічого та жіночого імен сигналізує про перевагу уваги автора до любовної інтриги та обставин, пов'язаних з її розви-

тком» [6, 110]. Любовний зміст роману «Містер і місіс Ю-ко в країні укрів» абсорбований заголовком, який за суттю своєю є образним переосмисленням назви американського фільму «Містер і місіс Сміт». Проблемне наповнення обох цих творів визначається центральними персонажами, які мисляться лише у єдності. Важливим є й те, що в іменах заголовних персонажів (чоловіка і жінки) репрезентуються дві, часто зовсім протилежні концепції життєвого сенсу, титули такого типу відбивають «злободенний диполарій» (за визначенням Л. Зелінської) чоловіка і жінки. Сама Марія Матіос так визначила суть свого гомеричного роману: «Це твір про *взаємоборюван-ня* (курсив наш – І. Н.) людей, які не можуть одне без одного».

Таким чином, усю систему заголовків у М. Матіос можна звести до двох типів: по-перше, це заголовки прозорі стосовно подальшого змісту твору, по-друге, це символічні, лейтмотивні заголовки, для дешифрування яких від читача вимагається певних передзнань. Художня інформація, наявна у «мінітекстах» М. Матіос, досить часто кодується біблійними, фольклорними, інонаціональними контекстами, що й породжує множинність читацьких очікувань.

Список використаних джерел

1. Андрусак І. Культурний месидж [Електронний ресурс] / І. Андрусак. – Режим доступу: <http://dyskurs.narod.ru/Matios.htm>.
2. Біблія, або Книги Святого письма Старого і Нового Заповіту. – К. : Промінь, 1995. – 1258 с.
3. Выготский Л.С. Психология искусства / под ред. М. Г. Ярошевского / Лев Семенович Выготский – М.: Педагогика, 1987. – 345 с.
4. Голобородько Я. Художні клейноди Марії Матіос / Я. Голобородько // Літературна Україна. – 2007. – 25 жовтня.
5. Кожина Н. Заглавие художественного произведения: онтология, функции, параметры типологии / Н. Кожина // Проблемы структурной лингвистики: сб. науч. трудов. – М. : Наука, 1988. – С. 167 – 183.
6. Кухаренко В. А. Имя заглавного персонажа в целом художественном тексте / В. А. Кухаренко // Русская ономастика: сб. научн. трудов. – Одесса: ОГУ, 1984. – С. 109–117.
7. Лексикон загального і порівняльного літературознавства / за ред. А. Волкова, О. Бойченка, І. Зварича та ін. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 636, [2] с.
8. Матіос М. Життя коротке / Марія Матіос. – Львів : ЛА Піраміда, 2001. – 236 с.
9. Матіос М. Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів. Ms.U-Ko in country UA: [гомеричний роман-симфонія] / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2006. – 136 с.
10. Матіос М. Нація. Одкровення / Марія Матіос. – [вид. третє, доповнене]. – Львів : ЛА «Піраміда», 2006. – 204 с.
11. Матіос М. Солодка Даруся: [драма на три життя] / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2005. – 176 с.
12. Мейзерский В. М. Философия и неориторика / Виктор Михайлович Мейзерский. – К. : Лыбидь, 1991. – 192 с.
13. Мосендз Л. Антимарія / Леонід Мосендз // Вісник. – 1933. – Кн. 9. – С. 626–627.
14. Пісні родинного життя: збірник / [упоряд., авт. вступ. ст. та прим. Г.В. Довженок; відп. ред. І.П. Березовський]. – К. : Дніпро, 1988. – 359 с.
15. Словник української мови: в 11 т. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 9. – 1978. – 916 с.
16. Тюпа В. И. Произведение и его имя // Литературный текст: Проблемы и методы исследования / Аспекты теоретической поэтики: К 60-летию Н.Д.Тамарченко: Сборник научных трудов. – Москва; Тверь, 2000. – Вып.6. – С. 12.
17. Якубовська М. Міфологія буття українства у прозі Марії Матіос (Літературний портрет Марії Матіос) / Марія Якубовська // У дзеркалі слова: Есеї про сучасну українську літературу / Вступ. слово В. Лизанчука. – Львів : Каменяр, 2005. – С. 153–168.

Summary. The article is an example of novels «Yur'yana and Dovgopol», «Anti-Maria», «Nation», «Apocalypse», stories «Life is short», «Dead Mill», «Sweet Darusya», «Mr. and Mrs. Y in country Ukr», the analysis of prose title Maria Matios. The special attention is paid on the relationship as title – text. It is shown that the contents of the header is encoded Bible, folklore and a foreign contexts.

Key words: title complex, decoding, contents, semantics, notional dominant, concept.